
СТАНОВЛЕННЯ СПОРТИВНОГО РУХУ НА УКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЛЯХ (АНАЛІТИЧНИЙ ОГЛЯД)

Мирослава Сердюк

Резюме. Проведен історический анализ и обоснованы предпосылки становления спортивного движения на украинских землях, как составляющей развития отечественного общества. Определено, что одними из первых видов спорта, которые активно начали свое развитие на территории Украины стали велосипедный спорт, фехтование, теннис, тяжелая и легкая атлетика, борьба, верховая езда, конькобежный спорт, футбол и другие. На процесс становления олимпийского движения на украинских землях повлияло создание Российского олимпийского комитета, проведение Игр I Всероссийской Олимпиады, совершенствования системы физического воспитания в учебных заведениях.

Ключевые слова: спортивное движение, атлетические кружки, украинские земли.

Summary. Historical analysis has been undertaken with substantiation of the prerequisites of sports movement development on the Ukrainian lands as a constituent of the national society formation. It has been determined that cycling, fencing, tennis, weightlifting, track and field, wrestling, horse riding, skating, football, etc. were the first sports events actively practiced within the territory of Ukraine. The process of the olympic movement development on the Ukrainian lands has been affected by creation of the Russian Olympic Committee, conducting the I All-Russian Olympiad, improvement of physical education system at educational institutions.

Keywords: athletic movement, athletic clubs, Ukrainian lands.

Постановка проблеми. Аналіз останніх досліджень і публікацій свідчить, що розвиток спорту на землях України бере свій початок з XIX–XX ст. та відбувається складно. Його перші сторінки написано у західних регіонах держави. Тут спочатку хаотично, без будь-якої системи, створювали гуртки, організували перші змагання з різних видів спорту, тим самим закладався основа та формувалась організаційно-методична платформа спортивного руху, що вступив у права важливого соціального явища [2, 9].

Відомо, що сьогодні існує значна кількість робіт, присвячених розвитку та історії олімпійського руху [1, 7, 8], вивченню й аналізу результатів Ігор Олімпіад і зимових Олімпійських ігор, при цьому становлення спортивного руху на території України залишається суперечливим питанням наукових досліджень.

Дослідження проведено згідно зі Зведеним планом НДР у сфері фізичної культури і спорту на 2011–2015 роки за темою 1.9 «Історичні передумови та соціальні наслідки участі українських спортсменів в Олімпійських іграх» (номер держреєстрації 0111U001714).

Мета дослідження – здійснення історичного аналізу та висвітлення передумов становлення спортивного руху на українських землях як складової розвитку вітчизняного суспільства.

Методи дослідження: аналіз наукової літератури, архівних матеріалів, інформації мережі Інтернет, синтез та узагальнення.

Результати дослідження та їх обговорення.

Аналіз спеціальної літератури свідчить, що одним із нових напрямів у вітчизняній історії XIX ст. стало зародження на території України спортивного руху. Одним із перших кроків на цьому шляху був намір засновника Харківського університету В. І. Каразіна відкрити у 1802 р. у навчальному закладі дев'ять відділень, у числі яких було й відділення приємних мистецтв із вивчення малювання, музики, танців, фехтування та верхової їзди, незабаром було споруджено й манеж. У 1804 р. за ініціативи першого попечителя Харківського навчального округу графа С. Потоцького у місті було відкрито фехтувальний клас, де почали проводити регулярні заняття [3, 5].

У 1853 р. австрійський підданий К. Шмідт отримав дозвіл на викладання гімнастики у навчальних закладах Києва. У 1895 р. француз Ф. Лоде відкрив у місті гімнастично-фехтувальну школу, а наступного року штабс-капітан Броунс обладнав компактний гімнастично-фехтувальний зал, що слугував киянам і в наступному столітті. У місті, на Трухановому острові, 1887 р. був заснований «Київський річковий яхт-клуб», який згодом став дуже популярним. З перших днів своєї діяльності активісти клубу організували веслувальні та вітрильні перегони на Дніпрі.

Як свідчать результати досліджень, у другій половині XIX ст. почали виникати самодіяльні спортивні гуртки і клуби, що об'єднували, насамперед, представників дворянства, буржуазії, інте-

лігенції та інших привілейованих кіл, і в інших українських містах.

Біля їхніх витоків здебільшого стояли особистості високого інтелектуального та морального рівня, а самі клуби ставали як місцями ділових зустрічей та дозвілля, так і осередками розвитку футболу та боротьби, фехтування і тенісу, важкої та легкої атлетики, велосипедного та ковзанярського та інших видів спорту [2, 6].

Фізичній підготовці у поєднанні зі спортом намагалися знаходити місце також у підрозділах військового відомства, так, 21 травня 1858 р. у Миколаєві пройшли неофіційні змагання з бігу на 1,5 версти уздовж дороги серед 52 матросів та солдатів сухопутних військових частин.

Аналіз архівних матеріалів дозволяє стверджувати, що значною мірою саме завдяки наполегливості досвідчених комівояжерів і підприємців, які у 1970-х роках вели планомірні атаки на росіян, пояснюючи їм з газетних сторінок, які незаперечної переваги мають машини, котрі їм продають, велосипедний спорт прийшов у міста України значно раніше за інші види спорту. Сприяла цьому і популяризація велосипедного спорту в спеціальних виданнях «Велосипед», «Самокат», що виходили друком з 1892 р. [5, 6, 8].

На півдні Російської імперії основним центром велосипедного спорту стала Одеса. Одеське товариство велосипедистів, засноване 1887 р., мало трек (за термінологією тих років «циклотроп») у 1/2 версти. На ньому в різні роки виступали найкращі гонщики Франції, Італії, Німеччини, Англії, Бельгії. Тут почав свою спортивну діяльність надзвичайно талановитий різносторонній спортсмен С. Уточкін (1876–1915 рр.), згодом один із піонерів вітчизняної авіації. Регулярно проводилися змагання велосипедистів і на іподромі.

Як зазначають фахівці [2, 7, 9], періодом розквіту велосипедного спорту в багатьох містах України були 1890-ті роки. На треках Одеси, Харкова та Києва майже щороку виступали найсильніші велогонщики Європи і світу, а українські, у свою чергу, з успіхом стартували на зарубіжних велодромах, це виводило український спорт на міжнародну орбіту, піднімало його престиж. Однак з перших років нового століття у вітчизняному велоспорті почався спад, який важко було пояснити. Він затягнувся на довгі роки. Загальна депресія на треках Росії не дуже відчувалася лише в Одесі, де цілковито царював С. Уточкін. За своїм класом, міжнародним досвідом він напевно міг би претендувати на призи Олімпіади в Парижі, однак Російська імперія не змогла відрядити до столиці Франції своїх спортсменів [4, 5].

Оскільки велосипедисти України, на відміну від колег із Москви та Петербурга, не мали у

своєму розпорядженні критих треків, що давали б змогу тренуватися і змагатися у зимовий період, багато з них із настанням холодів займалися бігом на ковзанах, і 1898 р. у Харкові, Катеринославі та Києві утворилися гуртки, а згодом товариства (ліги) аматорів бігу на ковзанах. Льодові майданчики, зазвичай, заливалися у садах і парках, розчищалися місця для катання і на природних водоймах. У харків'ян особливу популярність мав освітлюваний каток для масового катання в Університетському саду, що мав опалюване приміщення для відпочинку та пункт прокату [9].

Дослідження свідчать, що постійні контакти портової Одеси з багатьма країнами Заходу допомагали городянам отримувати широку інформацію не тільки про велосипедний, але й інші види спорту. Ще 1863 р. тут утворилося гімнастичне товариство, але у ньому не знайшлося енергійного організатора, і воно проіснувало недовго, хоча інтерес до гімнастики, здорового способу життя зростає повсюди. При цьому харківське гімнастичне товариство, юридично узаконене 1893 р., виявилось довговічнішим за одеське. Ініціатором його створення став власник чавуноливарного механічного заводу німець П. К. Трепке, який надавав своєму дітищу суттєву матеріальну підтримку. Головним талановитим педагогом у товаристві був німець М. Ф. Вільгальм, добре обізнаний не тільки з тонкощами гімнастики, але й з методикою занять із важкої атлетики, боксу, боротьби, фехтування [5, 7].

Спочатку заняття відвідували переважно люди зі статками. Серед членів товариства були також студенти, робітники, службовці, учні. З 1897 р. у парках міста, на зеленому полі іподрому у недільні дні проводилися платні гімнастичні виступи, що доповнювалися виступами борців, важкоатлетів, боксерів. Авторитету й популярності гімнастичного товариства сприяла перемога на VII Всеросійському чемпіонаті з важкої атлетики 1903 р. уродженця Харкова Миколи Лукіна. Згодом він створив важкоатлетичний гурток у Маріуполі.

Статут Київського атлетичного товариства був затверджений 10 травня 1899 р. Головою було обрано Є.Ф. Гарнич-Гарницького. Одним із тих, хто вивчав курс спеціальних наук у Київському атлетичному гуртку, був уславлений борець Іван Піддубний, який протягом багатьох років володів найпрестижнішими титулами. У 1897 р. уперше взяв участь у чемпіонаті з боротьби на поясах в одному з цирків. У Київському гуртку Піддубний удосконалював техніку прийомів боротьби і з 1898 р. постійно виступав у найбільших борцівських турнірах, що відбувалися на циркових аренах. Його недарма називали «чемпіоном чемпіонів» і «коро-

лем борців». Тільки з 1905 по 1909 р. Піддубний шість разів перемагав на чемпіонатах світу серед професіоналів [4, 5].

У 1880–1890-х роках помітного розвитку у Харкові та інших містах Лівобережжя на комерційній основі набув кінний спорт. У вересні 1879 р. у місті було відкрито манеж для верхової їзди, де уроки мали змогу брати всі бажаючі. У 1890-х роках утворилося Харківське скакове товариство, яке з квітня до жовтня регулярно проводило верховони. Іподром, зведений у той період, діяв й у XXI ст.

Наприкінці XIX ст. активізувалася діяльність Південно-Російського стрілецького товариства. У 1898 р. було проведено змагання з кульової стрільби у Харкові та Києві з метою відбору стрільців для першого чемпіонату Російської імперії 1899 р. у Петербурзі [5].

У перші роки XX ст. загострилися політичні відносини між Російською імперією та Німеччиною, і, як наслідок, консервативні німецька та шведська системи воєнізованої гімнастики, котру взяв на озброєння М. Вільгальм, все частіше піддавалися критиці з боку буржуазно-націоналістичної молоді. Різнобічна діяльність Першого гімнастичного товариства не викликала нарікань з боку харків'ян, але у перші роки нового століття деякою альтернативою його програмам була об'єктивно прогресивніша, видовищніша слов'янська сокольська гімнастика [9].

Дослідження свідчать, що в 1904 р., коли гімнастичне товариство повідомило, що справа розвитку гімнастики проводиться ним на широких і розумних основах, у Харкові утворилося товариство «Сокил», що об'єднало на той момент 108 осіб. Методи сокольської гімнастики були прийняті у переважній більшості середніх навчальних закладах Харкова. Вона ввійшла в навчальні плани ветеринарного і технологічного інститутів. 1910 р. у новому залі Вознесенської жіночої гімназії відбулися публічні виступи з сокольської гімнастики [6, 7].

На початку XX ст. під егідою Київського атлетичного товариства було проведено перші змагання з важкої атлетики та боротьби на першість Російської імперії, в яких взяли участь переважно кияни, було кілька атлетів з Чернігова та Харкова. Інші міста не змогли відрядити учасників через нестачу коштів.

Тоді на сторінках спортивних видань відкрилася гостра полеміка щодо корисності занять важкою атлетикою. Палкими пропагандистами важкої атлетики були професор Київського університету В. Крамаренко та володар першого в тогочасній Російській імперії диплому «Тренер з важкої атлетики» О. Анохін. На початку століття у Київському атлетичному товаристві зросли перші в Україні

рекордсмени світу Ф. Гриненко та С. Тонкопей, рекордсмен Російської імперії П. Латушкін, а також Г. Чіквадзе, М. Урицький, В. Мерний та ін. [4, 5].

Одним із важливих аспектів становлення спортивного та зародження олімпійського руху на українських землях було представництво українця за походженням генерал-лейтенанта О. Д. Бутовського в Міжнародному олімпійському комітеті та участь київського спортсмена М. С. Ріттера в перших олімпійських змаганнях [1, 2]. Під час членства О. Д. Бутовського в МОК, в Російській імперії була зроблена спроба організовано підійти до участі в Олімпійських іграх.

Після повернення з Ігор І Олімпіади М. С. Ріттер приклав чимало зусиль для переносу шляхетної ідеї П'єра де Кубертена на вітчизняний ґрунт. Він активно пропагував ідеї олімпізму й олімпійського руху в Києві та інших містах через публікації в періодиці, читання лекцій та доповідей. М. С. Ріттер поклав початок участі вітчизняних спортсменів в Олімпійських іграх.

Важливим етапом у розвитку як спортивного, так і олімпійського руху на території України було створення Російського олімпійського комітету (РОК). В 1911 р. представники 31 російської спортивної спілки провели ряд організаційних зборів у Петербурзі, схвалили проект уставу Російського олімпійського комітету й представили його на затвердження уряду країни [1, 9], який розпочав свою діяльність в 1912 р. Його очолив громадський і спортивний діяч В. Срезневський, який провів два чемпіонати світу з фігурного катання на ковзанах та посилено займався розвитком хокею з м'ячем в Російській імперії. РОК продовжив свою діяльність з розвитку ідей олімпізму, і зусиллями його учасників було організовано Всеросійські Олімпіади – унікальне для зарубіжних країн явище [8].

1913 р. у Києві відбулася I Всеросійська Олімпіада. Для її проведення був побудований перший і єдиний у дореволюційній Російській імперії стадіон. До програми входили змагання з легкої атлетики перетягування каната, гирьового спорту, гімнастики й футболу. Програма Олімпіади була розрахована на п'ять днів, кількість учасників знаходилась у діапазоні між 400 і 600. Різні дані наводять у своїх публікаціях навіть такі безпосередні організатори I Всеросійської Олімпіади в Києві, як О. Анохін та В. Крамаренко. Щодо географії представництва учасників цієї Олімпіади, то, на думку дослідників, можна говорити про 24 міста колишньої Російської імперії, це: Київ, Санкт-Петербург, Москва, Харків, Одеса, Ростов, Єкатеринослав (нині Дніпропетровськ), Самара, Чернігів, Севастополь, Рівне та ін. [1]. В окремих видах спорту були показані високі результа-

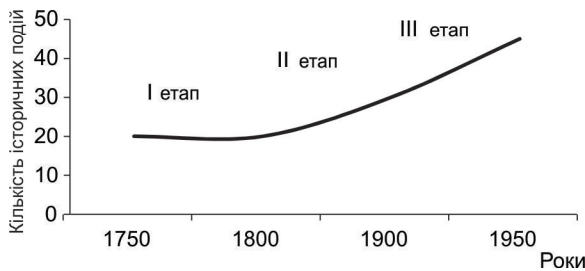

Рисунок 1 – Етапи становлення олімпійського руху на українських землях

ти, що перевищували досягнення вітчизняних атлетів у попередніх роках.

На проведення Ігор наступної Всеросійської Олімпіади були виставлені кандидатури двох міст – Петербурга і Москви. Але у вирішальний момент ці міста відмовилися від організації II Всеросійської Олімпіади 1914 р. через відсутність спортивних споруд і засобів. У Ризі був скликаний з'їзд представників усіх спортивних товариств Прибалтики, на якому було обрано Балтійський олімпійський комітет. Йому було доручено організацію та проведення II Всеросійської Олімпіади [1].

Отже, аналізуючи динаміку становлення олімпійського руху на українських землях можна виокреслити умовно три етапи, кожен з яких має певні відмінності (рис. 1).

Перший етап (1750–1892 рр.) пов'язаний із зародженням фізкультурно-спортивного руху на українських землях та характеризується створенням атлетичних гуртків, розвитком окремих видів спорту; другий (1892–1900 рр.) – характеризується публікаціями щодо спортивних змагань в українських періодичних виданнях, підготов-

кою до участі та власне участю в Олімпійських іграх деяких українських атлетів; третій (1911–1915 рр.) – пов'язаний з усвідомленням керівників країни соціальної значущості спортивного руху, створенням Російського олімпійського комітету, участю команди Царської Росії в Олімпійських іграх, запровадженням проведення Ігор Всеросійських Олімпіад.

Висновки:

1. Розвиток олімпійського руху на українських землях має давні корені, при цьому його становлення відбувалось складно. Сьогодні існує значна кількість робіт, присвячених участі сучасних олімпійців у міжнародних змаганнях, однак умови становлення олімпійського руху на українських землях залишаються актуальним питанням наукових досліджень.

2. Становлення спортивного руху на українських землях бере свій початок з XIX ст., коли почали створюватися перші атлетичні гуртки, проводяться перші змагання, які відкрили світу імена яскравих самобутніх героїв – С. Уточкіна та І. Піддубного, П. Акматова, М. Вільгальма, Є. Гарнич-Гарницького та ін. Найбільш високі результати у спортивній діяльності в 1900-х роках мали велосипедисти, які накопичили солідний міжнародний досвід.

3. Важливими етапами у розвитку та становленні олімпійського руху на території України стало створення Російського олімпійського комітету та проведення 1913 та 1914 рр. Ігор I та II Всеросійських Олімпіад.

Перспективи подальших досліджень полягають у аналізі особливостей розвитку олімпійського руху на території УРСР, висвітленню досягнень вітчизняних олімпійців.

Література

1. Бубка С. Н. Перша Російська Олімпіада–1913 / С. Н. Бубка, М.М. Булатова. – К.: Олімп. л-ра, 2013. – 232 с.
2. Вацеба О. Нариси з історії спортивного руху в Західній Україні / О. Вацеба. – Івано-Франківськ: Лілея – НВ, 1997. – 232 с.
3. Волошин М. П. На Олімпійській хвилі: художньо-документальний нарис про участь в Олімпійських іграх сучасності спортсменів України / М. П. Волошин. – К.: МП Лесо, 2008. – 448 с.
4. Драга В. В. Богатирі України / В. В. Драга, Д. Н. Котко. – К.: Здоров'я, 1970. – С. 141–144.
5. Енциклопедія Олімпійського спорту України / за ред. В. М. Платонова. – К.: Олімп. л-ра, 2005. – 462 с.
6. Лях-Породько О. О. Значення Першої Російської Олімпіади у розвитку олімпійського та спортивного руху на українських землях Російської імперії / О. О. Лях-Породько // Теорія і методика фіз. виховання та спорту. – 2007. – № 3. – С. 103–108.
7. Столбов В. В. История физической культуры / В. В. Столбов. – М.: Просвещение, 1989.
8. Суник А. Б. О периодизации истории современного олимпийского движения / А. Б. Суник // Теория и практика физ. культуры. – 1983. – № 8. – С. 144.
9. Суник А. Б. Российский спорт и олимпийское движение на рубеже XIX–XX веков / А. Б. Суник. – 2-е изд., испр. и доп. – М.: Сов. спорт, 2004. – 764 с.

References

---

1. *Bubka S. N.* The First Russian Olympiad–1913 / S. N. Bubka, M. M. Bulatova. – Kyiv: Olimpiiska literature, 2013. – 232 p.
2. *Vatseba A.* Essays on the history of sports movement in Western Ukraine / A. Vatseba. – Ivano-Frankivsk: Lileia-NV, 1997. – 232 p.
3. *Voloshyn N. P.* On the Olympic wave: art and documentary essay about participation of the Ukrainian athletes in the Olympic Games / N.P. Voloshin. – Kyiv: MP Leso, 2008. – 448 p.
4. *Draga V. V.* Heroes of Ukraine / V. V. Draga, D. N. Kotko. – Kyiv: Zdorovia, 1970. – P. 141–144.
5. Encyclopedia of the Olympic sports of Ukraine / ed. by V. M. Platonov. – Kyiv: Olimpiiska literatura. – 2005. – 462 p.
6. *Lyakh-Porodko O. O.* Significance of the first Russian Olympiad in promoting the Olympic and sports movement on the Ukrainian lands of the Russian Empire / O. O. Lyakh-Porodko // Teoria i metodyka fizychnogo vykhovannia ta sportu. – 2007. – N 3. – P. 103–108.
7. *Stolbov V. V.* History of physical culture / V. V. Stolbov. – Moscow: Prosvescheniye, 1989.
8. *Sunik A. B.* On periodization of history of the modern Olympic movement // Teoria i praktyka fizicheskoy kultury. – 1983. – N 8. – P. 144.
9. *Sunik A. B.* Russian sport and the Olympic movement at the turn of the XIX–XX centuries / A. B. Sunik. – 2nd revised edition. – Moscow: Sovetsky sport, 2004. – 764 p.

Національний університет фізичного виховання і спорту України, Київ
mira.serdyuk91@gmail.com

Надійшла 25.03.2014